

Світлій пам'яті наукового керівника, декана історичного факультету ЗНУ
Ткаченка Віктора Григоровича
присвячую ...

Носик Максим Олександрович
кандидат історичних наук,
Запорізький національний університет

ВЕЛИКА ВІЙНА ЯК ВОДОДІЛ НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА? ІСТОРІОСОФСЬКО-ПЕРІОДИЗАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ

За допомогою комплексного аналізу наголошено на необхідності перегляду існуючої на сьогодні у світовій історіографії періодизаційної межі між Новою та Новітньою добою всесвітньої історії. Наголошується на тому, що Першу світову війну слід вважати не “точкою переламу” між двома епохами, а “точкою аберації” – моментом повного й остаточного переходу від доби “розвинутого капіталізму” до світового імперіалізму. На основі використання міждисциплінарного підходу, історико-морфологічного методу та історіософського аналізу за дату відліку початку Новітньої історії світу визначається 1871 рік.

Ключові слова: періодизація, Новітня історія, Перша світова війна, аберація, імперіалізм, міждисциплінарний підхід, історико-морфологічний метод, історіософський аналіз, біфуркація, дифракція, історичний дисонанс, історичний парадокс, історичний резонанс, “мала матриця історії”.

Носик М.А. Великая война как грань между Новой и Новейшей историей человечества? Историсофско-периодизационный анализ

При помощи комплексного анализа подчёркивается необходимость пересмотра существующей на сегодня в мировой историографии периодизационной границы между Новой и Новейшей эпохой всемирной истории. Подчеркивается, что Первую мировую войну необходимо считать не “точкой перелома” между двумя эпохами, а “точкой аберации” – моментом полного и окончательного перехода от эпохи “развитого капитализма” к мировому империализму. На основе использования междисциплинарного подхода, историко-морфологического метода и историсофского анализа за дату отсчета начала Новейшей истории мира определяется 1871 год.

Ключевые слова: периодизация, Новейшая история, Первая мировая война, аберация, империализм, междисциплинарный подход, историко-морфологический метод, историсофский анализ, бифуркация, дифракция, исторический диссонанс, исторический парадокс, исторический резонанс, “малая матрица истории”.

Nosik M. The Great War is as the cutting edge of the New and Newest history of humanity, isn't it? The historiosophical and periodizational analysis

Using complex analysis highlighted the need to review existing in today's world historiography periodical border between the pre-modern and modern era of world history. It's noted that the First World War must not be considered as “fracture point” between the two eras but the “aberration point” – the moment of full and final transition from the period of the developed capitalism to world imperialism. Through the use of a multidisciplinary approach, historical and morphological method and the historical-philosophic analysis, 1871 is defined as the beginning date in the history of the Newest time.

Key words: periodization, history of the Newest time, the First World War, aberration, imperialism, multidisciplinary approach, historical and morphological method historiosophical analysis, bifurcation, diffraction, historical dissonance, historical paradox, historical resonance, “small matrix of history”.

*“Є різні істини. Твоя, моя, його.
Наші істини неоднакові вчора і сьогодні.
А завтра і твоя і моя істини будуть іншими”.*
Януш Корчак

У 1914 р. розпочалися події, які, на думку світової історичної науки, змінили подальший хід історії людської цивілізації. Проте Перша світова війна, яка у свідомості сучасників тих подій відбилася як Велика війна, тобто така, що не мала аналогів у всій попередній історії, хоч і стала каталізатором початку розвалу світової колоніальної системи й «розколу світу» на капіталістичний та соціалістичний (комуністичний), насправді не відрізнялася від всіх попередніх визначних воєнних конфліктів Нового часу. Так, спираючись, наприклад, на дані військового історика-статиста Б. Урланіса, є можливим вирахувати відсотковий коефіцієнт військових втрат людства у війнах XVII–XVIII, XIX – поч. XX ст. та Першої світової війни (по відношенню до чисельності населення світу), який з врахуванням небойових втрат та втрат мирного населення, населення колоній, коливається в межах 0,3–0,5% [51, с. 334–393].

Тобто навіть даний факт вказує на те, що Велика війна 1914–1918 рр. не є чимось історично унікальним. Проте ця подія глобального масштабу стала закономірним результатом діалектичної зумовленості історії. Напевно, саме тому у середовищі істориків відлік всесвітньої історії Новітньої доби прийнято вести з дати початку першого загальноцивілізаційного військового конфлікту – з 1914 р., оскільки, на їхню думку, вона породила низку “новітньоісторичних” явищ, процесів, цілу плеяду політиків тощо. Саме внаслідок цього конфлікту та створеної по його завершенню суперечливої Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних повоєнних домовленостей, до влади у Європі – тодішньому культурно-політичному центрі світу (у вестернізованій Японії також), до влади прийшли фашисти, а на євразійських просторах запанував більшовизм.

Історики, бачачи це, інтуїтивно, на рівні підсвідомості, намагаються виокремити це “нове” у окремий хронологічний (часовий) відрізок на якомусь абстрактному векторі історії, тим самим полегшуючи собі роботу. Так, історик, перетворивши “якісно нову історичну інформацію” на умовний період історії цивілізації, підходить до проблеми чисто формально, навіть умовно.

Саме внаслідок такого формалізму історичну науку поглинула “бездонна казуалістика”, а “... уявлення істориків переживають у XXI ст. кризу, яку можна пояснити, крім іншого, тотальним наступом мікроісторії, що узурпувала право представляти дисциплінарне історичне знання, а також справжньою експансією мультикультуризму...” [29, с. 10]. До того ж, “виявлення когерентності всесвітньої історії стає сьогодні ще проблемнішим, тим паче, що питання взаємодії та взаємовпливів різних локальних культур у рамках більш широкої культурно-світової системи у межах методології історії навіть не ставиться” [29, с. 69]. Вирішити цю проблему можливо, але величезний масив історичних фактів є просто неспроможним бути “пристосованим” до традиційних, тобто ортодоксально-історичних, “тлумачень лінійної картини світу” [29, с. 73].

Так, у сучасній історіографії (і у суто наукових виданнях, і у навчально-методичних публікаціях), в силу конвенціональності самої ідеї історичної періодизації, домінує три основних варіативних напрямки періодизації світової історії Новітньої доби. До першого належить марксистсько-ленінський (радянський), який за початок Новітньої історії світу визначає момент “переходу” імперіалістичного зіткнення західних капіталістичних держав” – Першої світової війни, у “соціалістичну революцію” в Росії (тобто 1917–1918 рр., максимально – 1919 р.) і, зрештою, до появи Радянського Союзу. Друга група істориків (більшість сучасних західних та пострадянських) виокремлює за момент початку Новітньої історії людства дату початку Великої війни – 1914 р. Третя ж група сучасних дослідників, напевно, щоб уникнути зайвих методологічних проблем, визнає за “момент історичного переламу” 1900 р. – не просто як останній рік XIX ст., а як рік початку світової економічної

кризи 1900–1902 рр. Проте жодних прямих доказів прихильники такого розмаїття точок зору, зрозуміло, не наводять.

Вищенаведені концепції, з одного боку, є результатом широкого розповсюдження у історичному середовищі так званого “методологічного плюралізму” [31], а з іншого – “загальносвітової ситуації методологічної невизначеності історичної науки” [47, с. 64].

Тобто, перефразовуючи вищесказане, ми можемо резюмувати, що внаслідок постмодерного “науково-революційного зламу” історична наука потрапила у “методологічний глухий кут”. Вийти з нього, напевно, можливо, але лише постнекласичним шляхом [58], оскільки наразі у лоні історичної науки визріла справжня парадоксальна ситуація: з одного боку, історична спільнота розуміє історію виключно у когерентній площині, проте, з іншого боку, навіть гіпотетично описати історію (“всесвітню, “світову”, “загальнолюдську”) як іманентно цілісний та взаємопов’язаний процес, просто не здатна.

При цьому “розмитість” періодизаційної межі між Новим та Новітнім часом обмежує й у деяких випадках навіть унеможливає всебічне та всепроникаюче осягнення історичною наукою закономірностей історичного процесу й основоположних підвалин історії як такої. Це навіть може дискредитувати історію не просто як науку, а як науку точну [45]. Така позиція деяких науковців, котрі питання, пов’язані з пізнанням історичного процесу (в тому числі й періодизації історії), скоріше за все сприймають лише як чисто етимологічну проблему [40, с. 270–302] чи область наукових інтересів іншої науки – передовсім філософії історії [15, с. 7], явно суперечить основоположним класичним принципам методології історії Р. Коллігвуда [27] та Дж. Тоша [49] та інших.

Справа напевно в тому, що “... пострадянська історіографія не має власного методологічного інструментарію для цілісного аналізу всесвітньої історії” [29, с. 7]. Тобто, іншими словами, світова історична думка просто не має єдиної історичної парадигми [24], що, своєю чергою, означає повну відсутність у фахових істориків уявлення про сутнісну природу історичного процесу [47]. Більше того, “перед історичною наукою стоїть нагальне завдання розширити свої пізнавальні можливості, зокрема, в напрямку цілісного, системного вивчення всесвітньої історії, і зупинити подальшу “втечу” від макроісторичних студій” [29, с. 11]. Тим більше це особливо важливо в умовах суцільного “розкладання мікроісторії на гвинтики”, що й призвело до парадигмальної кризи Школи “Анналів” 1989 р. [3; 14] – “кризи історичної свідомості” [2]: “історія як наука, загалом, станом на початок ХХІ ст., не те щоб об’єдналася у єдине ціле “знання про єдність минулого, сучасного й майбутнього”, а й навіть розпалася на безліч різних напрямків” [40, с. 317].

До того ж “історики звикли до лінійної картини світу, тому дискретність, нерівномірність, багатовимірність і амбівалентність процесів та явищ сучасної історії являють собою чи не найсерйозніший інтелектуальний виклик (утім це твердження буде справедливим до будь-якої історії лише з тією відмінністю, що для сучасної воно є майже абсолютним)” [20, с. 5]. Зважаючи на це не хотілося б вступати у часово-опосередковану дискусію з Дж. Робінсоном – американським істориком, котрий виокремив у історичному масиві минулого “історію Нового часу” [73], однак слід розуміти, що він, фактично, був сучасником доби переходу від Нової до Новітньої історії, а тому, можливо, не побачив кардинальних змін, що відбулися наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. Однак навіть за таких умов Дж. Робінсон виокремлював події Першої світової війни та післявоєнного періоду у окрему, “поточну”, історію [74]. Можливо це був перший натяк на перехід людства у “новітні часи”. Ще у 1919 р. Г. Уеллс у вступній частині своєї “Загальній історії світової цивілізації” наголошував на необхідності визнання факту завершення Нової історії [52].

При цьому слід пам’ятати про застереження К. Маркса, котрий попереджав майбутніх дослідників про небезпеку потрапляння у семантичний глухий кут в тому разі, якщо якесь явище намагатися висвітлити за допомогою «пояснення, в якому немає вказівки на специфічну відмінність й яке через це не можна вважати поясненням» [37, с. 229].

Зважаючи на це постмодерні історичні студії повинні історіологічно триматися на позиціях першочерговості визначення причинно-наслідкових зв’язків між історичними

процесами, явищами та подіями [8; 19]. За таких умов обов'язковим чином слід визначити причини, передумови, привід та сутнісну природу новітнього періоду всесвітньої історії. При цьому неминуче впливає питання: “невже Перша світова війна є не просто “Великою”, але й настільки унікально-самодостатнім феноменом історичної дійсності, що вона й є точкою “переламу”, межею епох? Невже саме її й слід вважати за момент переходу від Нової до Новітньої історії?”.

Щоб детально та якісно, методологічно вірно розібратися з цими питаннями необхідно, продовжуючи думку Л. Моргана [41], наголосити на тому, що вивчення історичних фактів у більшості випадків має проводитися на основі детального аналізу історичних джерел й логічним чином повинно призводити до вибудовування цілком логічно-хронологічної структуровано-схематизованої таблиці-будови – періодизації історії людства, яка, своєю чергою, буде ризомно дробитися на періодизації окремих країн, регіонів та субрегіонів, континентів й субконтинентів, етносів, народів та націй.

Як вже говорилося раніше, питання періодизації історії прямо пов'язане з питанням про її сутність та сенс. Взагалі-то проблему перегляду існуючої на сьогодні періодизації всесвітньої історії неможливо вирішити без детального евристично-бібліографічного аналізу. На нашу думку, всі попередні “класики-історики” дивилися на різні аспекти одного універсального явища – історії, як часової тривалості, як сукупності минулого, сучасності та майбутнього. Якщо ж поєднати все концептуальне багатоманіття точок зору щодо історії як такої, вдасться подолати ортодоксальний науково-історичний нонконформізм. Так, необхідно вбачати частинами одного цілого (метаісторичного) теорії: “фаталізму” А. Блаженного та Ф. Аквінського; “кризи історії цивілізації” Ж. Руссо; “інтелігібельності” буття” Дж. Віко; “лінійно-прогресивної історії” Ж. Кондорсе, Г. Спенсера та С. Франка; “пасіонарно-хвильової історії” Л. Гумільова; “культурно-історичних типів” М. Данилевського; “історичних циклів” В. Мошкова; “присмерку Європи” О. Шпенглера; “стадіально-цивілізаційної дискретної історії” А. Тойнбі; “соціально-історичної динаміки” О. Конта; “антиісторизму” К. Поппера; “трьох ритмів історії” Ф. Броделя; “осьового часу” К. Ясперса та “кінця історії” Ф. Фукуями.

Загалом же питання про періодизацію історії людства не можна вважати лише надбанням історичної науки, оскільки в основі проблеми точності та правомірності існуючої періодизації історичної тяглості лежить дефініціально-феноменологічна невизначеність просторово-часового континууму. Хоча природу часу досліджували фізики, філософи та математики (Л. Больцман, Г. Мінковський, А. Ейнштейн, Ш. Бозе, А. Едінгтон, К. Цюлковський, П. Шарден, П. Хіггс, М. Козирев, В. Жвірбіліс, А. Вейник, Г. Гейзенберг, Дж. Уітроу) [16, с. 156–177; 50; 76; 77] й довели його універсальність та соціально-історичну специфічність, у історичному середовищі переважає чисто інтуїтивна схильність до слідування “сухим” принципам хронологізаційної періодизації історії соціального світу Ж. Скагілера, в межах якої дослідники лише-тільки сперечаються з приводу застосування різних підходів до періодизації історії людства (формаційного, археологічного, антропологічного, формально-історичного, світ-системного, культурологічного тощо) за умови їхньої окремішності [10; 11; 12; 64; 65; 68; 71].

Зважаючи на це й беручи до уваги той факт, що “... перед історичною наукою стоїть нагальне завдання розширити свої пізнавальні можливості, зокрема, в напрямку цілісного, системного вивчення всесвітньої історії”, в той час як “постнекласична наука має за об'єкт складні саморозвиткові системи, починаючи з мегасистеми Всесвіту”, єдиним правомірним виходом з “гносеологічного провалля” є практичне застосування у науково-історичних дослідженнях міждисциплінарного підходу й, вочевидь, не тільки за умови застосування теорії синергетики [30, с. 59]. І це на сьогодні стає ще більш актуальним, оскільки, на думку історика В. Космини, “...міждисциплінарний підхід у некласичній науці так і не трансформувався в реальний міждисциплінарний синтез”, і, напевно, саме тому “...бракує пропозицій щодо створення методології цілісного опису історичного процесу засобами історичної науки” [30, с. 58].

При цьому “фактом був і залишається штучний “поділ праці”, коли “аналіз” і “синтез” у дослідженні історії (в її якісному, цивілізаційному, вимірі) закріплюються за різними дисциплінами, що породжує непереборні методологічні труднощі в науковому дослідженні історичного процесу як такого...” [30, с. 60]. І в такому разі “...їх подоланню [методологічних труднощів пізнання засадничих підвалин історичного процесу – *Авт.*] може сприяти залучення до методології історії дієвих постнекласичних теорій...” [30, с. 60].

Розробляючи новітню концепцію вітчизняної історії подібного роду “методологічну дилему” підкреслили українські історики В. Касьянов та О. Толочко: “Перебіг роботи над концепцією нового синтезу історії України унаочнив декілька проблем, від розв’язання яких залежить успіх основного задуму – забезпечити появу такої узагальнюючої версії, яка в методологічному і змістовому планах якісно відрізнялася б від попередніх та водночас була інтелектуально сумісна з поширеними у західній науці тенденціями історіописання” [21, с. 4].

Беручі до уваги вихідний інтелектуально-пізнавальний продукт визначних віх багаторічного методологічного дискурсу і не виходячи за межі “бритви Оккама”, на основі *історико-філософського (історіософського) аналізу* [43] періодизації історії людської цивілізації, ми прийшли до висновку про необхідність уніфікації всього багатоманіття періодизаційних підходів до всесвітньої історії на основі міждисциплінарного підходу. Сутність технологічного механізму такого роду дослідження – історіософсько-періодизаційного аналізу, полягає у паралельно-почерговому перехресному використанні декількох, як класичних, так і нових для історичної науки методів пізнання: методу аналогій, логічно-історичного, порівняльно-історичного [53] та історико-морфологічного методів [1]. По суті, дослідницький апарат базується на логічно-філософсько-історичному осмисленні історичного матеріалу за допомогою фізико-математичного дослідного апарату (передовсім факторного, кореляційного та регресивного аналізу) [46; 54]. Крім того, у дослідженні широко застосовано кліометричний (історико-економічний) метод [67].

Це, своєю чергою, дає більш широкі можливості у визначенні точних періодизаційних меж шляхом матричної типологізації історичного процесу (тобто його класифікації) [23]. При цьому жодним чином не відбувається порушення допустимих границь історичного простору (тобто направленості історичного процесу) – *тренду історії*. Саме ж морфологічне тіло історії за таких умов й до сьогодні науковому світові залишається бути не відомим [4, с. 100].

Тобто, як зауважував ще на поч. ХХ ст. сам В. Вернадський, “створюється нова своєрідна методика проникнення в невідоме, що виправдовується успіхом, але яку образно (моделлю) ми не можемо собі уявити. Це немов би висловлене у вигляді “символу”, створеного інтуїцією, тобто несвідомим для дослідника охопленням незліченної сили фактів, нове поняття, що відповідає реальності. Логічно ясно зрозуміти ці символи ми поки що не можемо, але додати до них математичний аналіз і відкривати цим шляхом нові явища або давати їм теоретичні узагальнення, що перевіряються, в усіх логічних висновках фактами, тривко враховуючи їх мірою і числом, ми можемо” [7, с. 77].

Намагаючись реалізувати на практиці теоретичні настанови В. Вернадського і подолати інвазивність методології історії, під якою розуміється архаїчне небажання сучасних істориків надати історіософії право на життя, позбавити її ярлику “синтезу палітурника” чи синоніму філософії історії, необхідно рухатися у напрямку істини.

З цією метою є можливим переглянути існуючі й усталені на сьогодні історико-періодизаційні канони як базисне підґрунття науково-історичного пізнання основоположних засад історичного процесу як тяглості історії. Зі слів М. Блока, “людський час завжди буде чинити спротив суворій одноманітності й жорсткому поділу на відрізки, що є притаманними годиннику. Йому потрібні одиниці виміру, що узгоджуються з його власним ритмом й визначаються такими межами, які часто – оскільки того вимагає дійсність – представляють з себе пограничні зони. Лишень набуваючи подібної гнучкості, історія може пристосувати свої

класифікації до “контурів самої дійсності”, як висловився Бергсон, а це, власне, й є кінцева мета будь-якої науки” [5, с. 101].

Наступник М. Блока, Ф. Бродель, бачив історію як тривимірно-хвильову системну єдність, в межах якої, на його думку, можуть ставатися закономірні історичні рецидиви [6]. Проте певного роду наївність, можливо навіть формальність цих тверджень, побачив Ж. Ле Гофф. Він стверджував, що “якою б не була корисною броделівська схема читання історичного часу за трьома ритмами, необхідно у розумних межах ускладнити апарат історика в області хронології та часу. ... мінливість, пластичність, різнобій кривих, що складають історію, але разом з тим й несподіване сходження їх у пучок, відбувається завдяки усвідомленню людиною відповідних реалій ...” [34, с. 27].

Концептуальною основою дослідження є бачення історії як ієрархічно-багаторівневого процесу, що має вигляд симетрично-асиметричного хронометрично-дисипативного кліодинамізму (надматеріального парадоксу). По суті, історія є суцільною просторово-часовою інваріативною тяглістю соціального організму – безперервною когерентною хвилею (“хвилею соціального життя”) [4, с. 121–133], фазово-частотним енерго-інформаційним потоком, що постійно резонує, а точки такого резонансу (точки глобально-історичних змін) співпадають з піками циклів сонячної активності [59] та “граничними спадами” між “великими циклами економічної активності” [28].

З всього вищенаведеного випливає, що історію можна вважати фрактально-геометричною системою [32; 42], яку з натурфілософських позицій можна фізично уявити як двонаправлений спіралеподібний потік речовини у просторі та часі [17]. При цьому, за певних умов навколишнього середовища (щільність, маса, температура тощо), даний потік на окремих відрізках свого “шляху” закономірно може набувати певних діалектичних відмінностей – фазових змін, загальна кількість яких є парною і становить чотири “відрізки історії” (простежується співпадіння з мошковськими чотирма століттями: золотим, срібним, мідним та залізним – *М.Н.*). Крім того, відповідно до аксіомологічних законів арифметичної прогресії кожна з 4-х великих фаз поділяється на чотири відповідних менших фази.

Відштовхуючись від тверджень теорії “життєво-часового потоку” астрофізика, радянського академіка М. Козирєва [26], ми можемо уявити історію як систему “кривих дзеркал”, яку в залежності від лінзо-фокусуєчих властивостей *поля історії* трошки “викривлено”, через що передача історичної інформації [напевно, ми маємо право історичну інформацію вважати за всю сукупність складових елементів (сфер) соціального буття – *Авт.*] є неточною, “туманно-розмитую” [25]. Саме цим, до речі, можна пояснити всім відомий факт того, що все в історії повторюється, але не повною мірою. Діалектичний бік цього явища відомий, проте він є відверто абстрактним. З іншого ж боку “*кривим дзеркалом історії*” можна пояснити й те, що історія є метапаттеральним процесом, симетрично-асиметричною (фрактальною) системою.

Тобто виходить, що не просто так сьогодні відбувається явне “пришвидшення” історії. Усе у Всесвіті є послідовним, логічним та закономірним. На наш погляд, з цим прямо пов’язаний так званий “конфлікт старого та нового”, який виникає на межі між великими історичними фазами. На таких “перетинах” обов’язково відбувається діалектичне “зіткнення” останньої та першої підфаз великих фаз історії.

Серйозне аналітично-висновкове опрацювання теоретико-фактологічного історико-філософського та фізико-математичного матеріалу дає можливість стверджувати те, що, по-перше, історія на універсальному, тобто метарівні, має квазіперіодичний фрактально-диспропорційний антиперсистентний характер (при цьому історичний процес виявляє себе як явне кореляційне відношення, тобто може бути поділений на ери, епохи, стадії, соціально-економічні формації та формаційні такти, періоди, підперіоди, етапи, фази, підфази й цикли тощо, що одночасно взаємодоповнюють, взаємозумовлюють та взаємовизначають один-одного), а, по-друге, з метою виокремлення саме хронологічно-періодизаційних меж всесвітньої історії Новітньої доби, є можливим уніфікувати більшість періодизаційних

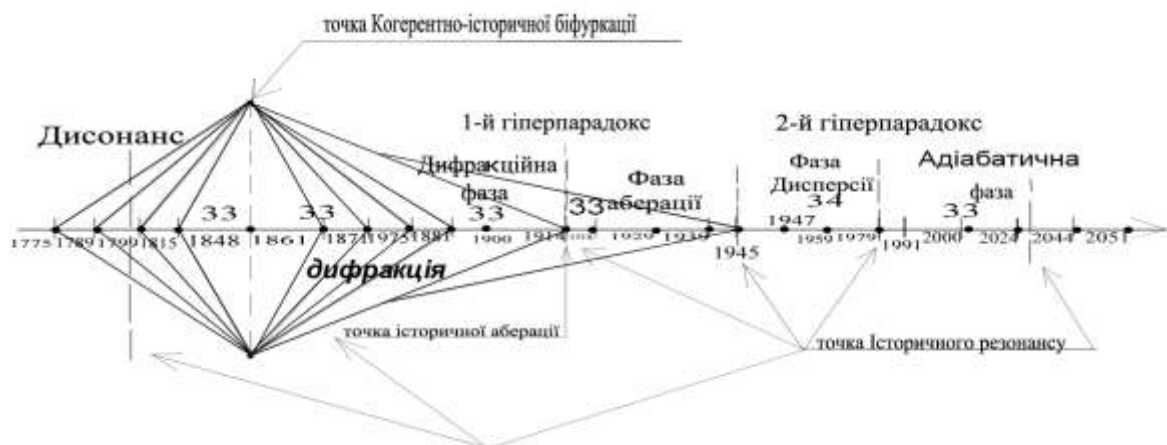
підходів і, уникаючи історико-формаційної дискусії, морфологічно зобразити їх у вигляді “Малої матриці історії” (див. Табл. 1).

Хотілося б наголосити на тому, що, як видно з *Табл 1 та Рис. 1*, на перетині 3-ї та 4-ї підфаз, відбувається історико-діалектичне “накладання” (або зіткнення) “старого” (певної сукупності історичних пережитків, архаїзмів) та закономірно наступаючого “нового”, внаслідок чого на “переходному” етапі настає *когерентно-історичний дисонанс* (тобто період, протягом якого на сильних (домінуючих) позиціях залишаються “анахронізми” старого, що вступають у логічно-історичну суперечку з суспільно-політичними, соціально-економічними, науково-технічними тощо новаціями). Коли ж когерентно-історична хвиля, пройшовши точку *біфуркації* історії, стикається з увігнутою енерго-інформаційною призмою й *дифраціюється* (спектрується), настає грандіозний історичний парадокс (тільки на межі великих фаз: Давнини, Середньовіччя, Нового та Новітнього часу), який можна пояснити цілою низкою алогічностей історичної дійсності (висвітлення їхньої природи не є метою даного дослідження – *М.Н.*).

Парадокси історії починаються вже відразу після завершення історичної дифракції, коли настає точка *аберації* (момент, коли повністю унеможливується подальший прояв анахронізмів історії), яка зазвичай дає початок низці *резонансів історії* (скоріше за все моментів *аісторичної інтерференції*, які можна розуміти, напевно, як закономірні броделівські рецидиви історії (почергові збої історичної програми, викликані “перерозподілом історичного потоку” через суперпозиційне накладання пасіонарно-історичних хвиль одна на одну, що викликає *історичне перенавантаження* – *Н.М.*)).

Якщо ж використати вищевказану методику на конкретному прикладі, то виходить, що, й насправді, історія Новітньої доби починається не те що на початку ХХ ст., а у часовому проміжку між 1861 та 1881 рр. (див. Рис. 1).

Рис. 1. Схема історичних трансформацій Новітньої доби

Вищенаведена схема всесвітньої історії Новітньої доби, отримана шляхом застосування міждисциплінарного підходу, була нами розроблена шляхом відмови від більшості існуючих історико-періодизаційних парадигм.

На нашу думку, більш логічною та структурно й хронологічно послідовною точкою відліку Новітньої світової історії треба вважати саме 1871 р., оскільки саме 18 січня вказаного року було проголошено про створення Германської імперії, керівництво якої, маючи у своєму активі “план фон Шліффена” й відмобілізовану армію, відразу ж розпочало імперіалістичний поділ світу й, на завершення, використало “постріл у Сараєво” від 28 червня 1914 р. як привід для розв’язання Великої війни – першого геополітичного зіткнення провідних капіталістичних колоніальних імперій світу.

Табл. 1. “Мала матриця історії”

Велика фаза історії	Історичний період	Історико-археологічний підперіод (етап)	Хронологічні межі	Мала підфаза історії		Соціально-економічна формація
1-ша (перша)	Давня (Стародавня) історія	Палеоліт	2,6 млн. – 12 тис. рр. до н.е.	1-ша (перша)		Первіснообщинна
		Мезоліт	11–8 тис. рр. до н.е.	2-га (друга)		
		Неоліт	7–4 тис. рр. до н.е.	3-я (третя)		
		Енеоліт	4–3 тис. рр. до н.е.	4-га (четверта)	1-ша (перша)	Рабовласницька
		Доба бронзи	3–1 тис. рр. до н.е.	2-га (друга)		
		Залізна доба (Античність)	IX ст. до н.е. – 375 р. н.е.	3-я (третя)		
2-га (друга)	Середньовіччя	Раннє середньовіччя	375–1066 рр.	4-га (четверта)	1-ша (перша)	Феодальна
		Зріле середньовіччя	1066–1270 рр.	2-га (друга)		
		Пізнє середньовіччя	1270–1440 рр.	3-я (третя)		
3-я (третя)	Нова доба	Ранній новий час	1440–1640 рр.	4-га (четверта)	1-ша (перша)	Капіталістична
		Доба Просвітництва	1640–1789 рр.	2-га (друга)		
		“Перманентна революція”	1789–1870 рр.	3-я (третя)		
4-га (четверта)	Новітня доба	“Світовий імперіалізм”	1871–1991 до ≈ 2023–2051 рр.	4-га (четверта)	1-ша (перша)	Соціалістична

Паралельно з цим у більшості провідних країн світу відбулися грандіозні, радикальні історичні перетворення, а саме: 1) внаслідок Другої Опіумної війни 1856–1860 рр. Китай було поставлено перед Заходом “на коліна” і, фактично, перетворено на його колоніальний придаток; 2) у Росії протягом 1861–1874 рр. відбулася ціла низка буржуазно-демократичних реформ; 3) у Франції виникла демократична Третя республіка (1870–1940 рр.); 4) у США завершилася громадянська війна 1861–1865 рр. та повна реконструкція Півдня 1865–1877 рр.; 5) протягом 1861–1866 рр. утворилося Королівство Італія; 6) у 1867 р. утворилася Австро-Угорська імперія, більш сильна та модерна порівняно з попередньою, Австрійською імперією; 7) у Японії перемогла імператорська революція Мейдзі 1868–1889 рр.; 8) внаслідок російсько-турецької війни 1877–1878 рр. змінилася геополітична ситуація у тодішній Європі – на Балканах незалежність отримали Румунія та Болгарія, посилилася Сербія (між ними відразу ж виникла низка суперечностей), а у 1878 р. у Берліні відбувся міжнародний конгрес, що започаткував початок доби світового імперіалізму; 9) внаслідок Парагвайської війни 1864–1870 рр. на теренах Латинської Америки відбулися визначні територіальні зміни, зміцніла і розширилася Бразилія, де у 1871 р. переміг аболіціонізм; 10) з появи протягом 1879–1882 рр. Троїстої спілки розпочався геополітичний розкол світу на антагоністичні військово-політичні блоки.

Крім того, саме у 60-х – 90-х рр. XIX ст. розпочалося широкомасштабне запровадження у життя нафто-газо-целюлозних виробів (на їхній основі на початку XX ст. буде винайдено гуму й полімер-синтетика), принципів електромагнетизму, радіо- та

телефонного зв'язку тощо, що у подальшому позитивно вплинули на подальшу долю людства [69].

Тобто виходить, що часовий проміжок, умовно починаючи з 1871 р. й закінчуючи 1991 р. (він, своєю чергою, як видно з *Табл. 1*, є першою підфазою соціалістичної соціально-економічної формації), також поділяється на чотири ще дрібніших симетричних фази по 33 роки (за О. Чижевським люфтом історичного потоку – допустимим кореляційним відхиленням, є часові проміжки зі значенням у $\pm 1,5\text{--}3$ роки): 1) фаза дифракції; 2) фаза аберації; 3) фаза дисперсії; 4) “скалярно-історична” фаза (назва фази умовна, хоча сама фаза є реальною, наявно-історичною – *М.Н.*). Всі фази мікрорівня відокремлені одна від одної специфічними часовими антиперсистентними відрізками історичної мінливості – “точками” історичного резонансу, межі яких також циклічно коливаються від 6 до 11–20 років (у “ліктвовому стику” співпадають із піками економічної активності М. Кондратьєва).

При цьому слід враховувати, що історичний дисонанс розпочався за доби “перманентної революції” (1775/1789–1848 рр.) [55], а точкою когерентно-історичної біфуркації є 1848 р. [56]. Надалі історична дисконтинуальна хвиля потрапила у “призму Новітньої історії” (1861–1881 рр.), оптичним фокусом якої став 1871 р. Надалі, протягом 1871–1914 рр. [57], багатоманітна історична інформація дифракціювалася (позбавилася анахронізмів), у 1914/18–1929/39 рр. абераціювалася (отримала повноцінного новітньо-історичного забарвлення), а потім, у 1939-1945/47–1979-1991 рр., дисперсіювалася (почала розсіюватися, переходити у новий стан) [60, 173–236; 72]. Нарешті, з історико-прогностичної фазово-скалярної точки зору, у проміжку між 1991–2024/25–2051 рр. можна очікувати на низку нових глобальних змін, що покладуть початок, скоріш за все, найновішій історії людської цивілізації.

При цьому, проаналізувавши цілий масив фундаментальних досліджень, слід вважати, що увесь період Новітньої історії є суцільним історичним імперіалістичним парадоксом, що поділяється на два гіперпарадокси:

- 1-й, що розтягнувся між 1871 та 1945 рр. – класично-імперіалістичний гіперпарадокс (гіперпарадокс колоніального капіталізму ранньосоціалістичного зразка);
- 2-й, що орієнтовно розпочався з початком “Холодної війни” у 1945–1947 рр. і, скоріше за все, буде тривати до 2023–2025 рр. – неоімперіалістичний гіперпарадокс (гіперпарадокс модерного імперіалізму). З цього випливає необхідність побудови нової, неформальної, всебічної та всеохоплюючої періодизації історії людства новітнього періоду (див. *Табл. 2*).

Хотілося б зауважити, що факт зв'язку всесвітньої історії Новітньої доби зі світовим імперіалізмом є настільки тривіально очевидним [22, с. 376–400], що його було помічено ще задовго до початку Новітньої доби К. Марксом та Ф. Енгельсом [36; 38; 39; 63]. Згодом, напередодні Великої війни, розгортання імперіалізму було висвітлено К. Конантом [66] та Дж. Гобсом [9], під час війни – В. Леніним [35], а згодом Й. Шумпетером [75] та Р. Коебнером [70].

Табл. 2. Періодизація всесвітньої історії Новітньої доби

Некласична періодизація***			Класична періодизація		
Гіперпарадокс			Період	Підперіод (етап)***	
Ера	Доба	Період			
Класичного імперіалізму	Колоніально-капіталістичного імперіалізму	“Присмерк Європи”**	Імперіалістично-світової напруженості (1871–1914)	Лондонський (1871–1878)	
				Берлінський (1878–1913)	
			Перша світова (Велика) війна (1914–1918)	Краху “блискавичної війни” (1914–1915)	
				“Позиційна війна” (1916–1917)	
				Завершально-революційний (1917–1918)	
	Посткласичного імперіалізму	“Палаючий горизонт”**	Міжвоєнна доба / Інтербеллум (1918–1939)	“Світова революційна криза” (1918–1923)	
				“Золоті 20-і” (1924–1929)	
				“Велика депресія” (1929–1933)	
				“Руйнація ВВС” (1933–1939)	Кризи Версальської і руйнації Вашингтонської системи міжнародних відносин та початку агресії “вісі зла” (1933–1937)
					Розпаду Версальської системи міжнародних відносин (1938–1939)
Друга світова війна (1939–1945)	“Червона загроза” “Ядерна весна”		Радянсько-німецької агресії (IX.1939–VI.1941)		
			Стратегічної наступальної ініціативи гітлерівського блоку (VI.1941–XI.1942)		
			Початку “переламу” у війні (XI.1942–VII.1943)		
			Докорінного “переламу” у війні (VII.1943–VI.1944)		
			Стратегічної контрнаступальної ініціативи антигітлерівської коаліції (VI.1944–V.1945)		
			Завершення розгрому “вісі зла” (V–IX.1945)		
Неоімперіалізму	“Червона загроза” “Ядерна криза”	Двополюсного світу / “Холодна війна” (1943/1945–1991)	1-ша “Холодна війна” (1945–1978)	“Тоталітарно-демократичний колапс” (1945–1949)	
				“Геополітична “відлига” (1949–1960)	
			2-га “Холодна війна” (1979–1991)	“Локальні війни та конфлікти” (1960–1975)	
				“Криза світової соціалістичної системи” (1975–1985)	
				“Крах світового соціалістичного табору” (1985–1991)	
Модерного імперіалізму	Некласичного імперіалізму / Соціально-демократичного державного капіталізму	“Неоколоніального (гібридного) світового порядку (тероризму)”	Посттоталітарного світу (1991–2014)	Поліцентричного світу (1991–2014)	

* Термін запозичено з одноім'яної книги А. Шпенглера «Присмерк Європи» [61; 62] і означає він період міжнародної напруженості та імперіалістичного переділу світу, а також колоніального протистояння, у якому США лише-тільки конкурували з Антантою та Центральним блоком держав.

** Авторський термін [44, с. 45].

*** Авторські узагальнюючі періодизаційно-класифікаційні трактування змістового сенсу подій новітньоісторичних підперіодів, породжених парадоксами історії.

Таким чином, шляхом використання цілої низки міждисциплінарних принципів, підходів та методів наукового пізнання, об'єднаних історіософською концепцією просторово-часової єдності історичного процесу, у дослідженні було здійснено перші спроби в загальних рисах окреслити методологічні межі проблеми перегляду існуючої на сьогодні періодизації історії людства. Крім того, морфологічно-матричним чином було окреслено загальні граничні межі “тіла” історії – її поля, що, на нашу думку, дозволяє переглянути засадничі періодизаційні підвалини постмодерної історії цивілізації. Застосувавши на практиці історіософський аналіз даних низки міждисциплінарних та суто історичних підходів до проблеми хронологічно-періодизаційного розмежування нової та новітньої історії за “момент історичного переламу” нами було визначено 1871 р., що ознаменував

перехід історії людства до Новітньої доби – доби світового імперіалізму. Отже, виходить, що Велика війна стала моментом остаточного зникнення (розчинення у історичному минулому) анахронізмів модерної історії і саме тому сьогодні є необхідним переглянути всю періодизацію всесвітньої історії.

З іншого ж боку вперше у історіографії з'являється реальна можливість практичного застосування всього масиву науково-історичних знань на практиці – задля точного та далекосяжного *історичного прогнозування*. І такі можливості науковому співтовариству може надати виключно історіософський підхід до історико-методологічних проблем, чим він, у принципі, якісно й відрізняється від постнекласичної науки.

Список використаних джерел та літератури

1. Альтшуллер Г. Найти идею: введение в ТРИЗ – теорию решения изобретательских задач / Г. Альтшуллер. – М.: “Альпина Бизнес Бук”, 2007. – 400 с.
2. Берк П. Вступ. Нова історія: її минуле і майбутнє / П. Берк // Нові перспективи історіописання / за ред. Пітера Берка; пер. з англ. – К.: Ніка-Центр, 2004. – С. 8–35.
3. Бессмертный Ю. Л. “Анналы”: переломный этап? / Ю. Л. Бессмертный // Одиссей: человек в истории. – М.: Наука, 1991. – С. 3–24.
4. Бех В. П. Соціальний організм країни / В. П. Бех. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 306 с.
5. Блок М. Апология истории или Ремесло историка / Марк Блок. – М.: “Наука”, 1973. – 256 с.
6. Бродель Ф. История и общественные науки. Историческая длительность / Ф. Бродель // Философия и методология истории. – М., 1977. – С.115–142.
7. Вернадський В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 519 с.
8. Виппер Р. Очерки теории исторического познания / Р. Виппер. – М.: Типография Т-ва И. Н. Кушнарёва и Ко, 1911. – 306 с.
9. Гобсон Дж. Империализм / Джон Гобсон. – Л.: “Прибой”, 1927. – 287 с.
10. Гринин Л. Е. Методологические основания периодизации истории / Л. Е. Гринин // Философские науки. – 2006. – № 8. – С. 117–123.
11. Гринин Л. Е. Методологические основания периодизации истории / Л. Е. Гринин // Философские науки. – 2006. – № 9. – С. 127–130.
12. Гринин Л. Е. Периодизация истории: теоретико-математический анализ / Л. Е. Гринин // История и математика: проблемы периодизации исторических макропроцессов / под ред. Л. Е. Гринина, А. В. Коротаева, С. Ю. Малкова. – М.: Комкнига, 2006. – С. 53–79; №9. – С. 127–130.
13. Гуревич А. Я. Исторический синтез и Школа “Анналов” / А. Я. Гуревич. – М.: Индрик, 1993. – 328 с.
14. Гуревич А. Я. О кризисе современной исторической науки / А. Я. Гуревич. // Вопросы истории. – 1991. – № 2–3. – С. 21–36.
15. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Леонід Зашкільняк. – Львів: ЛДУ ім. Ів. Франка, 1999. – 224 с.
16. Зныкин П. А. Неизведанный мир Н. А. Козырева / Павел Александрович Зныкин // Время и человек (Человек в пространстве концептуальных времен): сборник научных трудов / Под науч. ред. В. С. Чуракова. – Новочеркасск: “НОК”, 2008. – 316 с.
17. Кантор К. М. Двойная спираль истории. Историософия проективизма / Карл Моисеевич Кантор. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 904 с.
18. Капра Ф. Скрытые вещи / Ф. Капра. – М.: “София”, 2004. – 336 с.
19. Кареев Н. И. Историология: теория исторического процесса. Изд. 2-е / Николай Иванович Кареев. – М.: “Либриком”, 2011. – 328 с.
20. Касьянов Г. В. Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування / Г. В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 4–15.

21. Касьянов Г. В. Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України / Г. В. Касьянов, О. П. Толочко // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 4–24.
22. Киндер Г. Всемирная история: пер. с нем. / Г. Киндер, В. Хильгеман / Науч. ред., пер.: А. И. Слюсаренко, А. Ф. Иванов. – М.: Рыбаки, 2003. – 638 с.
23. Клейн Л.С. Археологическая типология / Л.С. Клейн. – Л.: АН СССР, 1991. – 448 с.
24. Ковальченко И. Д. Теоретико-методологические проблемы исторических исследований: заметки и размышления о новых подходах / И. Д. Ковальченко // Новая и новейшая история. – 1995. – № 1. – С. 3–33.
25. Козырев Н. А. Астрономическое доказательство реальности четырехмерной геометрии Минковского / Н. А. Козырев // Проблемы исследования Вселенной. – 1982. – № 9. – С. 85–93.
26. Козырев Н. А. Время и жизнь / Н. А. Козырев // Тезисы докладов VI Украинской республиканской конференции по бионике. – Ужгород, 1981. – С. 145–146.
27. Коллингвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография / Р. Дж. Коллингвуд. – М.: “Наука”, 1980. – 486 с.
28. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Кондратьев Н. Д., Яковец Ю. В., Абалкин Л. И. – М.: “Экономика”, 2002. – 766 с.
29. Космина В. Г. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу: монографія / В. Г. Космина. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – 310 с.
30. Космина В. Г. Методологія історії: етапи становлення та невирішені проблеми / В. Г. Космина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. XXXII. – С. 55–60.
31. Костаев А. И. Современная российская цивилизациология: подходы, проблемы, понятия / А. И. Костаев, Н. Ю. Максимова. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 328 с.
32. Кучин И.А. Фракталы и циклы социальных процессов / И. А. Кучин, И. А. Лебедев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ipir.tsu.it/>
33. Лакомб П. Социологические основы истории. Изд. 2-е / П. Лакомб. – М.: “Либриком”, 2011. – 360 с.
34. Ле Гофф Ж. С Небес на Землю (перемены в системе ценностных ориентаций на христианском Западе) (XII–XIII вв.) / Ж. Л. Гофф // Одиссей: Человек в истории. – М.: “Наука”, 1991. – С. 25–47.
35. Ленин В. И. Империализм как высшая стадия капитализма (популярный очерк) / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. – М.: Политиздат, 1969. – Т. 27. – С. 299–426.
36. Маркс К. Британское владычество в Индии / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф.: Сочинения. В 39 т. 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1957. – Т. 9. – С. 130–136.
37. Маркс К. К критике гегелевской философии права / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф.: Сочинения. В 39 т. 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1955. – Т. 1. – С. 219–368.
38. Маркс К. Современная теория колонизации / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф.: Сочинения. В 39 т. 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1960. – Т. 23. – С. 774–784.
39. Маркс К. Так называемое первоначальное накопление: Генезис промышленного капиталиста / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф.: Сочинения. В 39 т. 2-е изд. Т. 23. – М.: Госполитиздат, 1960. – С. 759–770.
40. Мегилл А. Историческая эпистемология: научная монография / Аллан Мегилл; пер. с англ. – М.: Канон+; РООИ “Реабилитация”, 2007. – 480 с.
41. Морган Л. Г. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации / Л. Морган. – Л.: Изд-во Ин-та народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 350 с.
42. Николаев И. В. Об исследованиях временной структуры исторических событий / И. В. Николаев, Т. А. Воронина // Поиск математических закономерностей

- мироздания: физические идеи, подходы, концепции. Избранные труды Второй сибирской конференции по математическим проблемам физики пространства-времени сложных систем (ФПВ-98). Новосибирск, 19–21 июня 1998 г. – Новосибирск: Издательство Института математики, 1999. – С. 183–199.
43. Носик М. Історіософське підґрунття пізнання історичного процесу: сучасний вимір / М. Носик // Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених “Молода наука-2014”: у 7 т. / Запорізький національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – Т. 7. - С. 285-289.
 44. Носик М. О. Комп’ютерне моделювання Другої світової війни (1939-1945 рр.) на заняттях з всесвітньої історії / М. О. Носик // Тези доповідей. II Регіональна науково-практична конференція педагогічних працівників ВНЗ I-II рівнів акредитації Запоріжжя Запорізької області “Інноваційні технології підготовки сучасних фахівців” (09 квітня 2014 р., м. Запоріжжя). – Запоріжжя: СОП “Полиграф Полиграфыч”, 2014 – С. 44-46.
 45. Носик М. О. Історіографія історіософії / М. О. Носик // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси (матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, м. Дніпропетровськ, 22 березня 2014 р.): у 3-х ч. - Дніпропетровськ: ТОВ “Інновація”, 2014. – Ч. 2. - С. 165-168.
 46. Радченко С. Г. Методология регрессионного анализа : монография / С. Г. Радченко. – К.: Корнійчук, 2011. – 376 с.
 47. Селунская Н. Б. Проблемы методологии истории / Н. Б. Селунская. – М.: Наука, 2003. – 219 с.
 48. Таран Л. В. Проблеми епістемології історії: від позитивізму до постмодернізму: на прикладі французької, російської, української історіографії / Л. В. Таран // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 185–197.
 49. Тош Дж. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Д. Тош. – М.: “Весь мир”, 2000. – 296 с.
 50. Уитроу Дж. Естественная философия времени / Дж. Уитроу. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 400 с.
 51. Урланис Б. Ц. История военных потерь. Войны и народонаселение Европы. Людские потери вооружённых сил европейских стран в войнах XVII–XX вв. (историко-статистическое исследование) / Б. Ц. Урланис. – Спб.: “Полигон”, 1998. – 558 с.
 52. Уэллс Г. Дж. Всеобщая история мировой цивилизации / Г. Дж. Уэллс. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: “Эксмо”, 2008. – 928 с.
 53. Фриман Э. Методы изучения истории. Изд. 2-е / Э. Фриман. – М.: “Либриком”, 2011. – 200 с.
 54. Харман Г. Современный факторный анализ / Г. Харман. – М.: Статистика, 1972. – 486 с.
 55. Хобсбаум Э. Век революции. Европа (1789–1848) / Э. Хабсбаум. – Ростов н/Дону: “Феникс”, 1999. – 480 с.
 56. Хобсбаум Э. Век капитала (1848–1875) / Э. Хабсбаум. – Ростов н/Дону: “Феникс”, 1999. – 480 с.
 57. Хобсбаум Э. Век империи (1875–1914) / Э. Хабсбаум. – Ростов н/Дону: “Феникс”, 1999. – 512 с.
 58. Цикин В. А. Проблема смены гносеологической парадигмы / В. А. Цикин // Практична філософія. – 2004. – № 1. – С. 162–166.
 59. Чижевский А. Л. Физические факторы исторического процесса / А. Л. Чижевский. – Калуга: 1-я Гостиполитография, 1924. – 70 с.
 60. Шлезингер А. М. Циклы американской истории / А. М. Шлезингер. – М.: “Прогресс”, “Прогресс-Академия”, 1992. – 688 с.

61. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки мифологии мировой истории. В 2-х т. Т. 1: Гештальт и действительность / Освальд Шпенглер; пер. с нем.; вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна. – М.: Мисль, 1998. – 663 с.
62. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки мифологии мировой истории. В 2-х т. Т. 2: Всемирно-исторические перспективы / Освальд Шпенглер; пер. с нем. и примеч. И. И. Маханькова. – М.: Мисль, 1998. – 606 с.
63. Энгельс Ф. Движения 1847 года / Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф.: Сочинения. В 39 т. 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1955. – Т. 4. – С. 460–470.
64. Akos P. Die Entwicklung der Stoffumformungstechnik als Periodisierungskriterium der Technikgeschichte / Paulinyi Akos // Technikgeschichte. – Bd. 57. – Nr. 4. – Düsseldorf: VDI-Verlag, 1990. – S. 299–314.
65. Bentley J. H. Cross-Cultural Interaction and Periodization in World History / J. H. Bentley // American Historical Review. – 1996. – June. – P. 749–770.
66. Conant C. A. The Economic Basis of Imperialism / C. A. Conant // North American Review. – 1898. – September. – P. 326–341.
67. Fogel R. W. Without Consent or Contract / R. W. Fogel. – NY: “W.W. Norton & Company”, 1989. – 539 p.
68. Green W. A. Periodization in European and World History / W. A. Green // Journal of World History. – 1992. – № 3 (1). – P. 13–53.
69. Kasson J. F. Civilizing the Machine: Technology and Republican Values in America (1776–1900) / J. F. Kasson. – Farrar: “Straus and Giroux”, 1999. – 274 p.
70. Koebner R. Imperialism: The Story and Significance of a Political Word (1840–1960) / R. Koebner, H. Schmidt. – Cambridge: Cambridge University Press, 1964. – 432 p.
71. König W. Das Problem der Periodisierung der Technikgeschichte / Wolfgang König // Technikgeschichte. – Bd. 57. – Nr. 4. – Düsseldorf: VDI-Verlag, 1990. – S. 285–298.
72. O’Brien C. C. The Fall of Africa / C. C. O’Brien // New Republic. – 1985. – 18 March. – P. 7.
73. Robinson J. H. The New History: Essay illustrating the Modern historical outlook / J. H. Robinson. – Los Angeles: “The MacMillan Company”, 1912. – 266 p.
74. Robinson J. H. The last decade of European history and the Great war / J. H. Robinson, C. A. Beard. – Boston: “Ginn & Company publishers”, 1918. – 82 p.
75. Schumpeter J. A. Imperialism and Social Classes / J. A. Schumpeter. – NY: “Publisher Kelley”, 1951. – 221 p.
76. Whitrow G. J. The Nature of Time / G. J. Whitrow. – London: Penguin Books, 1976. – 160 p.
77. Whitrow G. J. Time in History: Views of Time from Prehistory to the Present Day / G. J. Whitrow. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – 338 p.

Відомості про автора: Носик Максим Олександрович, кандидат історичних наук, викладач ДВНЗ “Запорізький національний університет”.